

AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLERİNİN RAPORLARINDA İZMİR İSTASYONU'NUN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1820-1900)

Dilşen İnce Erdoğan*

Özet

İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli liman kentlerin biridir. Ticaretin geliştiği bu kent yabancı tüccarların olduğu kadar özellikle XIX. yüzyılda misyonerlerinde gözde kentidir. Amerika Birleşik Devletleri, İzmir'de hem tüccarları hem de misyonerleri ile faaliyet gösteren devletlerden biridir. 1810 yılında Boston'da kurulan The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM- American Board) adlı misyoner örgütünün misyonerleri 1820 yılında İzmir'e gelerek faaliyet göstermeye başlamışlardır. Başlangıçta Rumlar daha sonra da Ermeniler arasında bulunmuşlar ve eğitim çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Özellikle kız çocuklarının eğitimi Amerikalı misyonerler için önemlidir. Bölgedeki Protestan cemaatinin sayısını artırmak ve Amerikan kültürünü bölge halkını benimsetmek için durmadan çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Osmanlı İmparatorluğu, Amerikan Board, Misyoner, İzmir.

Abstract

Smyrna was the most important port city in the Ottoman Empire. This city, developed trade in the XIX century, was not only foreign traders but also especially missionaries very significant. The United States of America operated in Smyrna with both their traders and missionaries. The missionaries of the American Board of Commissioners for Foreign Missions started to operate in Smyrna in 1820. At the beginning they gave a great importance to improve educational activities among the Armenians and Greeks, Especially, the women education was very important for the American missionaries. They worked to increase the number of Protestant and adopt the American culture in this region.

Key Words: America, Ottoman Empire, American Board, Missionary, Smyrna

* Yrd. Doç. Dr. , Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN.
dilsenince@adu.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılda emperyalizmin kısılcacında savaş alanlarında arka arkaya aldığı başarısızlıklar nedeni ile siyasi, ekonomik özelliklerle de askeri çöküş içine girmişti. Bu çöküş sürecinde İmparatorluğun topraklarının Avrupalı Büyük Devletler tarafından yağmalanması planları da yapılmaya başlandı. Bu yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri, henüz güçlü Avrupa devletleri gibi siyasi arenaya çıkmış değildi. ABD, kendi dış politika esaslarına bağlı kalarak Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasadaki sorunları ile ilgilenmemeye çalışmış ve bu nedenle Osmanlı Devleti tarafından da ABD'ye yaklaşım düşmanca olmamıştı. Fakat ABD, kendini yüzyılın emperyalist rüzgârına kaptırmaktan da alıkoyamamıştı. Siyasi ve ekonomik arenada dünyada söz sahibi olabilmek adına, dünyanın son büyük imparatorluğunun paylaşılması girişimine tüccarları ve misyonerleri ile dâhil oldu (Ortaylı 1981: 87; Armaoğlu 1991: 73; Earl 1972: 43).

Amerikalı tüccarlar ve onları getiren kaptanlar Anadolu'ya ilk gelenler arasındaydı. Tüccarları ve kaptanların hemen arkasından Amerikalı Protestan misyonerler gelmişlerdi. Hem tüccarların hem de misyonerlerin Anadolu'daki ilk uğrak yerleri İzmir olmuştur. İzmirli tacirlerin ticarete açık tutumları, limandaki bürokratik yapının ticarete uygun oluşu gibi nedenler Amerikalı tüccarların İzmir'e gelmesinin hiçte rastlantısal olmadığını göstermektedir. 1811-1812 yılları arasında Amerika ile İngiltere arasında çıkan savaş nedeni ile Amerikalıların Akdeniz ticareti durağan bir döneme girmiş olsa da, 1814 yılından itibaren Osmanlı sularında Amerikan ticareti tekrar canlanmıştır. 1823 yılına gelindiğinde ise İzmir'de bulunan Amerikan ticaret şirketlerinin şube sayısının dörde yükseldiği görülmüştür (Erhan 2001: 75-76; Kocabaşoğlu 2000: 16)¹. Protestan misyonerlerin Anadolu'ya gelişi ve Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ticari ilişkilerin gelişimi aynı döneme rastlar. Bunun en önemli nedeni Amerikan halkının mutluluğu için, Amerikan siyasetçilerinin dış politika esaslarından vazgeçmeden Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki sömürgecilik faaliyetlerine katılma isteğidir. Böylece Amerika'nın ticari çıkarları misyonerlerin faaliyetleri ile birleşmiş ve gizli işgal şekline dönüşmüştür (Payaslian 2003: 28-59).

XIX. yüzyılda altın çağını yaşayan misyonerliğin amacı Hıristiyanlığı tamamen beyazların dini olmaktan çıkarmak tüm dünyanın dini haline getirmektir (Danacıoğlu 2003b: 90). İsa'nın "*Gökte ve yerde bütün hâkimiyet bana verildi. Gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil'i vaaz edin*" (Kocabaş 2002: 9-10) sözlerinden ilham alan misyonerler, "*Ben kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi olurum*" diyen Pavlus'un sözlerini de rehber kabul etmişlerdir (Gündüz-Aydın 2002: 13-15). Emperyalizmin yumuşak yüzü olan ve Osmanlı topraklarını silahsız Haçlı

¹ İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1785 yılında İzmir incirinin Boston Limanında satılması ile başlamış ve yüzyıl kadar kısa bir süre içinde iki ülke arasında ticaret hacmi İngiltere, Fransa ve Almanya'dan sonra dördüncü sıraya yerleşmiştir.

seferi ile işgal etmeye gelen misyonerler, yaptıkları çalışmalarla derin izler bırakmışlardır. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikalı Protestan misyonerler, 1810 yılında İngiltere ve Amerika'nın doğusunda canlanan Puritan Akımın temsilcisi olan ve Congregationalistlerce kurulan Amerikan Kurul'a (ABCFM- Board)² bağlı olarak Osmanlı topraklarına gelmişlerdir (Kocabaş 2002: 16).

ANADOLU'DA AMERİKAN MİSYONERLERİN KURULUŞU VE İZMİR İSTASYONU

Amerikan Board, 1820(1819) yılında Osmanlı İmparatorluğu'nu üzerinde çalışılması gerekli bir bölge olduğunu düşünerek programına dâhil etti. Böylece iki Amerikalı misyoner Osmanlı topraklarına doğru 3 Kasım'da Boston'dan hareket etti (Tibawi 1966: 16). Pliny Fisk ve Levi Parsons³ neler yapabileceklerini araştırmak ve yapabileceklerinin en iyisini yapmak için 14 Ocak 1820 yılında İzmir'e geldiler. Onların görevleri Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmaları yapmak için yeni alanlar keşif etmektir. Misyonerlik çalışmalarına gereksinim duyan ve buna hazır olan bir alana girilecek ve tarla olarak isimlendirilen bu alan Amerikan misyonerlerince ekilip sürülecekti (Greene 1916: 66-67; Kocabaşoğlu 2000: 27; Eddy 1913).

Amerikalı misyonerler ilk merkezlerini İzmir'de kurmuşlardır. İzmir, İstanbul İstasyonu kuruluncaya kadar Amerikan Board'un Anadolu'daki en önemli merkezlerinden biri olarak kalmıştır. İzmir, Levant'ta kurulan ilk istasyon olarak American Board'un kayıtlarına geçmiştir. 1823 yılında İzmir istasyonunun kurulmasının ardından Beyrut'ta yeni bir istasyon daha kurulmuştur (Barton 1908: 137). 1831 yılında İstanbul'da yeni bir istasyon kurulması kararının alınmasının ardından aynı yıl misyoner William Goodell ve ailesi Malta'dan göç etmiş; 1832 yılında ise misyoner Dwight ve Schaffler İstanbul'a gelmişlerdir (Tibawi 1966: 31-35; Kocabaşoğlu 2000: 53-54). 1835 yılına gelindiğinde Anadolu, İstanbul Misyonu ve Küçük Asya Misyonu olmak üzere ikiye bölünmüştü. 1860 yılında Harput'ta yapılan yıllık toplantıda ise, Anadolu toprakları Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç kısma ayrılmış, İzmir istasyonu Batı Türkiye Misyonunun sınırları içerisinde yer almıştır (White 1995: 46-48)⁴. Zaman içinde

² 1810 yılında kurulan American Board of Commissioners for Foreign Missions, bağlı olan misyonerler 1870 yılında kurulan Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church ile birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bu teşkilatların ilkinden Osmanlı belgelerinde "American Board", ikincisinden ise "Presbyterian Board" olarak bahsedilecektir (Mutlu 2005: 286).

³ Amerikan Board'un temsilcileri olarak İzmir'e gelen Levi Parsons ve Pliny Fisk Massachusetts'de bulunan Williams Koleji'nin öğrencilerindedir. Bu misyonerler hakkında ayrıca bkz: Barton 1908: 88; Phillips 1969; Goodsell 1961: 60-61; Mutlu 2005: 286.

⁴ Merkezi Türkiye Misyonu, Batı Misyonu ile Doğu Misyonu arasında sıkışıp kalan Akdeniz'in kuzey-doğusunda kalan bölgeye verilen isimdir. Bölgeyi dolaşan Amerikalı misyonerler nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu belirtmişlerdir. Merkezi Türkiye Misyonundaki yapacağımız çalışmalar misyonlar da her zaman yapılanlardan farklı değildi (Eddy 1913: 127).

İzmir İstasyonu merkez olmak üzere Manisa, Aydın, Akhisar, Afyon, Bayındır, Ödemiş, Burdur olmak üzere uç istasyonlarında kurulduğu görülmüştür (*ABCFM Arşivi*, Western Turkey Mission 1880-1889, Reel: 597, Vol: 10, s.1). Josiah Brewer (1826-1828), Elizabeth Adger (1834- 1847), John Adger (1834-1847), Clara Barrows ve John Barrows (1869-1881), Cornelia.S. Bartlett (1890-?), Cornelia S. Bartlett (1867-1905), Catherine Godell ve Edwin Godell (1854-1856), Lizzie Kirtland (1889-1891), Charlotte ve Daniel Ladd (1836-1869), Alexander MacLachlan (1890-1926), Daniel Temple ve Martha Temple (1822-1846) İzmir'de; Flora P. Bowen ve Marcellus Bowen (1874-1885), Fanny Brooks ve Charles Brooks (1874-1892), Susie Crawford (1879-1884), Lynden Crawford (1879-1918), Phebe Cull (1871-1906), Clorissa Lawrence (1879-1907) Manisa'da görev yapan misyonerlerden birkaçıdır.⁵

Amerikalı misyonerlerin, İzmir İstasyonunda yaptıkları misyonerlik faaliyetlerini dört ana dönemde incelemek gerekmektedir. İlk dönem "*Başlangıç*" ya da "*Tanışma Dönemi*"dir (Introductory Period). Bu dönemde İzmir'in Akdeniz Medeniyeti içindeki yerini bilen Amerikalı misyonerler, ilk olarak bölgede yaşayan Rumlar arasında faaliyetlerine başladılar. Misyonerlerin ilk işleri Rum okullarını ziyaret etmek oldu (*ABCFM Arşivi*, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.1). Rumlar ile iletişim kurmak ve inançlarını onlara anlatmak isteyen Fisk ve Parsons'un karşılaştığı ilk sorun, Rumca bilmemeleriydi. Rumlar arasındaki çalışmalarına sağlıklı bir şekilde devam edebilmek için Fisk ve Parsons'ın yapmaları gereken ilk iş Rumca öğrenmekti. Bu nedenle hem yaz sıcağından kurtulmak hem de dil öğrenmek için Sakız adasına gidip Prof. Bambas'dan modern Rumca'yı öğrendiler. Yaz sonunda tekrar İzmir'e döndüler (Tibawi 1966: 18; bu konuda ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz: Barton 1908). Bu dönemde Fisk ve Parsons, yerel okullarda, manastırlarda dini risaleler dağıtmaya başladılar. Sadece 5 ay içinde iki risaleden 3.700 kopya ve 41 İncil dağıttılar. Sonbahar geldiğinde ise Anadolu turuna çıkarak yaklaşık 300 milden daha fazla yol kat ettiler. Bu gezi esnasında Ayvalık (Aivali), Cassaba (Turgutlu), Manisa, Ephesus (Efes), Alaşehir (Philadelphia), Thyatria (Akhisar) ve Sardis (Sart)'i ziyaret ettiler (Strong 1910: 27).

Sakız Adası'nda yaptıkları çalışmaların hemen ardından misyoner Fisk, İzmir'e yaklaşık 75 mil uzaklıkta olan Ayvalık'da bulunan Yunan Kolejini de ziyaret etti. Yirmi yıl önce kurulan okulun 4 öğretmeni ve 300 kadar öğrencisi vardı. Kütüphanelerinde iki ya da üç bin cilde yakın kitap bulunmaktaydı. Basit fiziksel deneylerin yapılması için bir fizik laboratuvarı da okul bünyesinde yer almaktaydı. Bunun yanında Amerikalı misyonerler, Pergamon (Bergama) da başka bir Rum okulunun gelişmesine çabalamışlardı. Bu okulda 20 erkek öğrenci bir rahip tarafından eğitiliyordu. Onların İzmir'e dönüşlerinden sonra Parsons, Arap topraklarındaki Amerikan Board'un

⁵ Liste *ABCFM* Arşivi'ndeki raporların topluca değerlendirilmesi sonucu elde edilmiştir.

kalbi olan Kudüs'e, kutsal topraklara hareket etmeyi uygun bulurken, Fisk İzmir'de Hollandalı bir tüccarın evinde kalmayı tercih etti. Bu esnada Alexandr Ypsilanti ve beraberindeki üç bin asker bağımsız Yunan Devleti'nin kurulması amacı ile isyan başlatmışlardı. Mora'da alevlenen ve Yunanlıların bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanan isyan hareketi, Amerikalı misyonerler tarafından sempati ile karşılanmıştı (Strong 1910: 87). Bu hareketin misyonerler tarafından sempati ile karşılanması ve misyonerlerin Rumlara yaklaşmasının en önemli nedeni "*Helen Muhibbi Akımı*" ve "*Amerikan Helen Muhipleri*"nin çalışmalarıdır (Alan 2001: 184-185). Bu sırada misyonerler, Yunan isyanı boyunca İzmir caddelerinde Rumlar ve Türklerin kavgalarına şahit olmuşlardır. Ayrıca Malta'da göçmen olarak bulunan zeki Rum gençlerini eğitim görmeleri için Amerika'ya da göndermişlerdir. Bu gençler geri döndüklerinde hem misyonerlere yardım etmiş hem de Rumlara İngilizce öğretmişlerdir (Grabill 1971: 8; Stone 1984: 29). 10 Şubat 1822'de Parsons'ın ölümü ile Fisk yalnız kalmış ve Malta'ya gitmiştir. Malta'da bulunduğu süre içinde Daniel Temple ile tanışmıştır (Grabill 1971: 7; Tibawi 1966: 21-22). Parsons'un ölümü ile birlikte 1823 yılının Ocak ayından itibaren misyoner Fisk'e Jonas King eşlik etmeye başlamıştır. Her iki misyoner modern Grekçe, Arapça ve İtalyanca üzerinde ki çalışmalarına devam etmiştir (Barton 1991: 96).

26 Aralık 1826'da rahip Elnathan Gridley ve Josiah Brewer⁶ iki yeni misyon projesini gerçekleştirmek amacıyla İzmir'e gelmişlerdir. Gridley, Prudential topluluk tarafından Rumlar arasında çalışmakla görevlendirilmiş, Brewer ise Yahudiler arasında çalışmak üzere gönderilmiştir. Gridley, halk arasında yer edinebilmek daha da önemlisi halka hizmet vermek için halkı anlayabilmek adına dil çalışmalarına önem vermiş, Rumca ve Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Dil çalışmalarının hemen ardından Rum okullarını ziyaret etmiştir. Coğrafyaya öğrencilik yıllarından itibaren meraklı olan Gridley ise, 1827 yılının Ocak ayında Kayseri'de bulunan Erciyes Dağı'ndan İskenderun Körfezi'ni görmek için yola çıkmış, bu yolcuğu sırasında ülkedeki durumu rapor etmiştir (Danacıoğlu 2003a: 77; Hamlin 1896: 277). Gridley bu günkü Kayseri yakınlarında bulunan Erciyes(Argeaus) dağına tırmandıktan sonra sırtından 1828 yılının Kasım ayında ölmüştür. Bu nedenle yazmış olduğu raporların hiç biri Boston'a ulaşmamıştır (Stone 1984: 30; Danacıoğlu 1993: 75; ayrıca bkz: *Missionary Herald*, 1828: 259-260).

Elnathan Gridley'in ölümünden hemen sonra, Josiah Brewer ve eşi İzmir'de buldukları süre içinde Antonio Dalessius tarafından kurulan ye-

⁶ Brewer, Yale Üniversitesinde öğrenci iken New Haven'de yaşıyordu. Bayan Emilia Field ile evlenmek için oraya döndü. Daha sonra yeni evli çift New Haven'de bulunan bir grup kadının eğitim alması konusunda çalışmalar başladılar. Bu fikri İzmir'de tekrar yerleştirdiler. Şubat 1830'da Papaz Brewer, ve eşi İzmir'e gitmek için gemiye bindiler. New Haven Ladies' Grek Association Birliği'nin desteği ve yaptığı işbirliği sonucu Bağımsız İzmir Amerikan Misyonun büyümesi gerçekleşti (Stone 1984: 36).

timler okulunda çalıştılar. Ayrıca Avrupalı çocuklar için açılan bir başka okulda öğretmenlik yaparak kendilerine ek kazanç sağladılar. Onların İzmir İstasyonunda yapmış oldukları faaliyetler, Pittsburgh'un Batı Yabancı Misyon Derneği'nce (The Westwrn Foreign Mission Society of Pitsburgh) ve Amerikan Denizcileri Derneği'nce (The American Seaman's Friends Society) desteklenmiştir. Josiah Brewer daha sonra Ladino dilini öğrenmek için İzmir'den ayrılıp İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Brewer ise, Yahudiler arasında yaşayarak bunu öğrenmeye karar vermiş, fakat bu dili kendisine öğretecek yetenekli bir öğretmen bulamamıştır. Bu yüzden misyoner Brewer, modern Yunanca ve Türkçe öğrenmeye yönelmiştir. Şehirde yaşanan veba salgını Brewer'i Marmara Denizi'nde bulunan Princes Adası'na gitmek zorunda bırakmış ve burada iken 5 Rum okulundan 4'ünü ziyaret etmiştir. Okullarda uygulanan eğitim sisteminin mükemmel olmadığını düşünen Brewer, New England tarzında okulları desteklemiştir. İstanbul'daki Rum topluluğunun eğitim için kızları kabul etmemesi Brewer'in en büyük şikâyetidir (Stone 1984: 33-36). 1826 yılında Dr. King'de Tarsus'dan İzmir'e Rumlar arasında misyonerlik çalışmaları yapmak üzere gelmiş ve bu yolcuğu esnasında Konya, Akşehir, Afyon, Kula, Alaşehir ve Manisa güzergâhını izleyerek İzmir'e ulaşmıştır. Yolu üzerinde bulunan bölgelerde incelemelerde bulunmuş ve bunları raporlar halinde Board'a sunmuştur (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.2.*). 1826 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikada sorunlarla yoğun olarak uğraştığı bir döneme girmesi, en önemlisi de 1828 yılında Osmanlı-Rus savaşının başlaması, şartların daha da kötü bir hal almasına neden olmuş ve Amerikalı misyonerler de Osmanlı topraklarında faaliyetlerine bir süre ara vermişlerdir.

Amerikalı misyonerlerin İzmir İstasyonunda yaptıkları çalışmaların ikinci dönemine ise Eli Smith ve H.G.O. Dwight'ın Anadolu'ya yapmış oldukları seyahat damgasını vurmuştur⁷. Amerika'da Rumlara yardım etmek amacı ile kurulan derneklerin başında gelen "*New Haven Ladies Greek Association*", Amerikalı Protestan misyonerleri tarafından desteklenmiştir. Yeni kurulan Yunan Devlet'inde henüz savaştan çıkmış olan Rumların acılarını dindirmek amacı ile 1829 yılından Amerika'dan yola çıkan misyonerler, Yunanistan'a gidecekleri yerde İzmir'e gelerek burayı misyonerlik faaliyetleri için kendilerine bir defa daha merkez olarak seçmişlerdi. 1830 yılından itibaren Amerikalı Protestan misyonerler, Rumlar arasında düzenli bir şekilde eğitim, din ve basım faaliyetlerine devam etmişlerdir. Savaş sona er-

⁷ 1828'de Eli Smith ve H.G.O. Dwight Anadolu'yu, Ermenistan'ı, Kuzeybatı İran'ın sınırları içinde keşif gezisine çıktılar. Smith ve Dwight 16 ayda 3000 mil yol aldılar. Onların hazırladıkları raporlar "*Missionary Researches in Armenia*" adlı kitap olarak basıldı. Bu kitap Amerikan Board'un gelecek yüzyıllık planlarına şekil verdi. New England Congregationalistleri kitabın sayfaları arasında karanlık Türkiye toprakları hakkında ilk izlenimlerini edindiler. Bu kitapta belirtilen en önemli konu Anadolu topraklarının Hıristiyan misyonlarına açık olduğudur. Türk Hükümetinin hiçbir engellemesi ile karşılaşmamışlardır (Hamlin 1896: 278).

mişti fakat beraberinde yoksulluğu da getirmişti. Rumların her zamankinden daha fazla maddi yardıma ihtiyacı vardı, ki bu durumda misyonerlerin çalışma hızlarını da arttırdı. Bu dönemde de Amerikalı misyonerler, ilk olarak eğitim faaliyetlerine öncelik verdiler, yoksul ve yetim Rum kızları için vakıf okulu açtılar. Okula gitmeyi özendirmek için kayıt yaptıran çocuklara elbise dağıtmaya başladılar. Misyonerlerin çalışmaları Merkez Rum Okulu adını alan öğretmen okulu ve 1830'da Frenk Mahallesi'nde açılan İngiliz Okulu'na devam eden öğrenci sayısı her geçen gün arttırdı. 1836 yılına gelindiğinde ise bu okullarda eğitim alan Rum öğrenci sayısı 800'e ulaştı. İzmir'deki Rumlar arasında yapılan faaliyetler olumlu sonuçlar vermeye başlayınca misyonerler Rum kilisesinin baskısı ile karşı karşıya kalmışlar ve okullarını kapatmışlardır (Augustinos 1997: 185-189; Stone 1984: 41).

1834 yılında İzmir'e gelen misyoner Adger da inançla, bölgede bulunan Ermeniler arasında çalışmaya başladı. Ermenilere hizmet etmek amacıyla olan Adger, ilk olarak çevreyi gezdi ve İncil'in tercümesi ile uğraştı. Fakat bu dönemde genel olarak misyonerlerin çalışmalarının tümü Rumların üzerinde yoğunlaşmış ve özellikle misyoner Temple ve Homan Hallock'un Malta'dan ayrılması ile birlikte Rumlar arasında çalışmalar daha sağlam temele oturtulmuştu. Başlangıçta şehirde bazı tepkilerle karşı karşıya kalınsa da, misyonerler bu sıkıntılı günleri Amerikan Konsolosunun yardımı ile aştılar. Basım faaliyetlerinin ve okulların daha fazla Rum çocuğunun ilgisini çekmesi sonucunda yaşanan başarı kendisini dinsel alanda da gösterdi.

1837 yılında İzmir İstasyonunda yapılan çalışmaları değerlendirmek adına İzmir'de bir misyon toplantısı yapıldı. Bu toplantıya misyoner Temple, Goodell, Bird, Adger ve Hoston'da katıldı. Toplantının asıl amacı ortada olan gerçekleri tekrarlamak yerine yapılan hataları konuşmaktı. Misyonerlerin amaçlarına hızlı ve kesin olarak ulaşmaları için en iyi yöntemleri kullanmaları konusu da toplantının ana konuları arasında yer alan diğer bir maddeydi. Hemen ertesi yıl misyon çalışmalarını daha da güçlendirmek amacı ile bölgede çalışmak üzere misyoner Riggs görevlendirildi. Misyoner Riggs'de Rumlar arasında sabırla çalışan diğer bir Amerikalı misyonerdi (*ABCFM Arşivi*, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.3.). Misyon faaliyetlerine 1840 yılında Van Lennep ve 1843 yılında Calhoun katıldı. Her iki misyonerde basım işleri ile ilgilenmeye özellikle de modern Rumca ile kitap ve risale basmaya başladılar. Riggs'in büyük çaba göstermesine rağmen Rumlar yapılanlara fazla ilgi göstermedi. 1842 yılında Adger ve Riggs Aydın (Aidin), Nazilli ve Alaşehir yörelerini ziyaret ederek halkın arasına karışarak bu ilgisizliğin nedenini belirlemeye çalıştılar. Rumlar için yapılan çalışmalara sonunda 1844 yılında son verildi. Rumlara yönelik hem Anadolu'da hem de Yunan Devleti topraklarında yapılan çalışmalara son verilmesinde Board'un Genel Sekreteri olan Rufus Anderson'un bölgeye yaptığı ikinci gezi etkili oldu (Kocabaşoğlu 2000: 55; 1842 yılında Yunan Kralı II. Otto'nun bütün ısrarlarına rağmen Amerikalı misyonerler Yunan Devleti'nin topraklarından çekildiler. Danacıoğlu 1993: 76). Bu esnada mis-

yoner Calhoun, Suriye Misyonu'na atandı; misyoner Van Lennep ise İstanbul'a; misyoner Temple'da Amerika'ya döndü (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.3.*).

Sonuçta Amerikalı misyonerler İzmir İstasyonunda Rumların Protestanlaştırılması konusunda başarılı olamadılar. Edwin Bliss bu durumu Rumların milli ve dini duygularının yüksek olmasına ve Batı ile daha yakın temas içinde olmalarına bağlıyordu. Rumlara bu nedenle yeni tip eğitim tarzı pek de cazip gelmiyordu. Ayrıca Ortodoks Kilisesinden gelen tepkilerde Rumların Protestanlığı benimsemeyişlerinin en önemli nedenlerinden biriydi. Çünkü Patrikhane dini, Rum milliyetçiliğinin yayılması adına bir araç olarak kullanmakta ve Rumların Hıristiyanlığın bir başka mezhebini benimsemelerini parçalanış olarak görmekteydi (Gürün 2005: 62; ayrıca bkz. Ercaan 2001: 53).

Bu tarihten itibaren Amerikalı misyonerler Ermeniler ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bu dönem "*Armenian Period, Ermeni Dönemi*" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde baş aktör olarak misyoner Riggs ve Adger bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda çok yavaş ilerleme kaydedilmiştir. Bunun en önemli nedeni misyonerlere karşı kesin duruşlar ve karşı çıkmaların kendini göstermesidir. 1845 yılında Trabzon İstasyon'unda çalışan bay ve bayan Johnston istasyon çalışmalarında yer almış ve 1853 yılına kadar bölgede bulunmuşlardır. Bu tarihten sonra da Amerika'ya dönmüşlerdir. 1847 yılında Amerika'ya dönen bir diğer Amerikalı misyoner de Adger olmuştur. 1845-1847 yılları arasında istasyonda çalışmak üzere misyoner Everett'de İstanbul'dan gelmiştir. 1846 yılında İzmir İstasyonuna transfer edilen bir diğer Amerikalı misyoner de Benjamin'dir. Misyoner Benjamin, 1852 yılına kadar bölgede kalmış ve daha sonra İstanbul'a gitmiştir. İzmir'de ilk Pazar Toplantısı(Sabbath) 1853 yılının Ocak ayında 5 erkek, 2 kadından oluşan 7 kişilik bir cemaat ile yapılmıştır. Aynı yıl İzmir İstasyonundan misyoner Riggs ayrılarak İstanbul'a transfer olmuş ve İzmir'de bulunan matbaa da İstanbul'a taşınmıştır. 1854 yılında Akhisar'da önemli başarılar misyoner Ladd önderliğinde elde edilmiştir. Misyoner Ladd, burada 3 bay ve 2 bayandan meydana getirdiği cemaati ile bir kilise kurmuştur. Ayrıca 1856 yılında Misyoner Ladd, Manisa'da bazı girişimlerde bulunmuş, fakat burada yaşayan ve zengin bir Rum olan Yanisava'nın baskıları karşısında başarıya ulaşamamış ve Amerika'ya gitmiştir. Aynı yıl misyoner Ladd'in bölgesinde çalışmak üzere misyoner Dodd görevlendirilmiştir. Misyoner Dodd hem İzmir'de hem de Akhisar da yapacağı çalışmalara büyük bir inançla başlamıştı. Bu büyük heves ve inanç Akhisar'daki cemaatin sayısına birkaç kişi eklenmesini; İzmir'deki cemaatin ise 19 kişiye ulaşmasını sağlamıştır (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.4.*). Misyoner Dodd, Akhisar'da bulunan bir erkek okulunu da programına dâhil etmiş olsa da okul üzerinde pek fazla etkili olmadığı gözlenmişti. Misyoner Dodd, 1863 yılında Merzifon'a transfer edildi. 1858 yılında yapıma daha önce başlanmış olan İzmir'deki küçük kilisenin inşası ise tamamlandı ve

faaliyete başladı. 1861 yılında da Aydın da bir kilisenin teşkilatlandırıldığı tespit edildi. 1860'lı yıllarda Aydın'da Amerikalı misyonerlere karşı ilginin arttığı ve misyonerlerin bu bölgede daha rahat çalışabildikleri gönderilen raporlarda yer alan bilgiler arasındaydı (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.3-4.*).

İzmir İstasyonu'nda Amerikalı misyonerlerin çalışmalarının değerlendirildiği bir başka raporda, 1870 yılından itibaren başlayan dördüncü periyoda "*Karışık Dönem*" adı verilmiştir. Bu dönemde alınan en önemli karar İzmir İstasyonu'nun Manisa'ya taşınmasıdır. Her ne kadar bir önceki dönemde özellikle Manisa'da dini kitapların satılması konusunda baskılar ve karşı koyuşlar yaşanmış olsa da İzmir'de milliyetçilik hareketlerinin artışı, din adamlarının baskısı ve misyonerleri destekleyecek Protestan cemaatinin yeterli olmayışı bu kararın alınmasını gerekli kılmıştır. Böylece 1820 yılında İzmir'e gelen Amerikalı misyonerler yaklaşık elli yıl sonunda istedikleri başarıyı elde edemeyince bu kararı almışlardı ("*Bilgiye Uzanan Patikalar*" 2004). Manisa'daki çalışmalar Papaz Hagop Charpjian'ın misyoner Baldwin'e yardım etmesi ile aynı yıl büyük bir inançla başlamıştır. Bu sırada Manisa'da da yerli halkın özellikle de Ermenilerin karşı koyuşları söz konusudur. Manisa'da misyonerler tarafından yapılacak olan çalışmaların amacını Rum ve Ermeni çocukların kaynaşmaları oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda başarıya ulaşmak için Rum ve Ermeni kızları birlikte eğitim görmeye başlamışlardır. Bu esnada Bayan Cull yatılı bir kız okulu yaptırmak için girişimde bulunmuştur. Bayan Cull'un çalışmalarına Bayan Clarck'da⁸ destek vermiş fakat daha sonra bu okulun sadece Rum kızlarına hizmet vermesi kararlaştırılmıştır. Manisa'da Rumlar arasında yapılan faaliyetlerde canlanma Rum bir öğretmen olan Bay Michailides'in katkıları ile gerçekleşmiştir. Eğitim çalışmalarına verdiği desteğin yanında özellikle 1874 yılında Yunanistan'dan döndükten sonra Manisa'da bulunan küçük kiliseye büyük bir Rum cemaatinin katılımını da sağlamıştır. 1874 yılında Manisa'da yapılan çalışmaların kuvvetlendirilmesi adına misyoner Bowen ve misyoner Brooks'da bölgeye gelmiştir. Misyoner Brooks 1876 yılına kadar bölgede çalışmalarına devam etmiş, aynı yıl İstanbul misyonunun da faaliyet göstermek için Manisa'dan ayrılmıştır. Misyoner Bowen Türkçe, misyoner Brooks'da Rumca üzerinde çalışmışlardır. 1875 yılında Manisa'daki kız okulunda yapılan çalışmalara Bayan Powers'da katılmıştır ve onun görevi okulun Ermeni kız öğrenciler için açılan bölümü canlandırmaktır (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.5.*).

Amerikan Board, İzmir İstasyonunu tekrardan canlandırmak adına Maria West'i 1876 yılında İzmir'e göndermiştir. Anadolu'nun farklı bölgele-

⁸ Bayan Clark 1873 yılında Manisa 'da çalışabilmek için Bursa İstasyonu'ndan 1873 yılında gelmiştir. 1874 yılında Amerika dönüşünde Bulgar Misyonunda çalışan Amerikalı misyoner Bay Rash ile evlenmiştir (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.4.*).

rinde çalışan Bayan West, İzmir'e geldiğinde Ermeni okullarından birinde müzik ve İngilizce öğretmenliği yaparak görevine başlamıştır. 1878 yılında kendi okulunu açmaya karar veren Bayan West, Ermenilerin yoğun olarak buldukları yerde bir bina kiralarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Bu bina Tabakhane semtinde bulunmaktadır. Bu okula hem kız hem de erkek öğrenciler kayıt yaptırabilmekte, öğrencilere verilen hizmet karşılığı az miktarda bir ücret alınmaktadır. Misyoner West'in bölgede fazla kalmadığı 1879 yılında, İstanbul'a giderek misyonerlik çalışmalarına orada devam ettiği ve İzmir İstasyonunu da Manisa'da bulunan Bowen ailesine teslim ettiğini bilmekteyiz.⁹

1880 yılında misyon merkezi tekrar İzmir'e taşınmıştır. Misyon merkezinin İzmir'e taşınması ile Manisa'daki misyonerlik faaliyetleri durmamıştır. 1870'den 1883 yılına kadar Manisa'da uzun ya da kısa sürelerde 7 evli ve 4 bekâr bayan misyoner görev yapmıştır. Aynı dönemde 3 Ermeni vaiz de çalışmıştır. Ermeni vaizler, Ermeniler arasında düzenli olarak İncil'i vaaz etmişlerdir (*ABCFM Arşivi, Western Turkey Mission 1880-1889, Reel: 597, Vol: 10, "Report of Smyrna Station": 2.*). 1880-1890 yılında İzmir İstasyonu için hazırlanan bir başka raporda ise Manisa'daki okula giderek artan bir katılım olduğu 1880 yılı için toplam 42 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmiştir. Kızların sorumluluğu vaizlere, erkeklerin ki ise okulun öğretmenlerine bırakılmıştır. Daha sonra öğretmen sayısının artmasına bağlı olarak kız öğrencilerde öğretmenlerin sorumluluğu altına alınmış ve vaizlerin zamanlarını dinsel çalışmalara daha fazla ayırmaları sağlanmıştır. Aynı raporda Manisa'daki okullarda birinci sınıflara daha fazla ilgi gösterilmesi ve resim sergileri açılması üzerinde durulmuş ve sergilerin özellikle yılbaşına getirilmesi istenmiştir (*ABCFM Arşivi, Western Turkey Mission 1880-1890, Reel: 606, Vol: 18, "Annual Report, Smyrna Station, 1889-1890", s.4.*).

1880-1890 yılında misyoner faaliyetlerin anlatıldığı bu raporda uç istasyonlar hakkında da bilgi bulunmaktadır. Ödemiş, İzmir misyonunda bulunan en faal olan uç istasyonlardan biridir. Misyonerlerin burada yaptıkları çalışmalara karşı belirgin bir saldırı olmamakla birlikte çok yavaş ilerleme kaydedildiği bildirilmektedir. Yavaş da olsa bu ilerlemede vaiz Harotune Jnshian'nın ve İzmir'de ki erkek okulunda görev yapan bir Rum ve bir Ermeni görevlinin payının büyük olduğu, bunların ev ev dolaşarak genç insanlar arasında popülerite kazandıkları özellikle de kendilerine taraftar buldukları belirtilmektedir. Ödemiş'te en çok dikkat çeken gençlerin vakit geçirmeleri için pazaryerinde bir okuma salonunun açılmasıdır (*ABCFM Arşivi, Western Turkey Mission 1880-1889, Reel: 597, Vol: 10, "Report of Smyrna Station", s.3.*). Misyonerler, Ödemiş'te yaşanan bazı sıkıntılar nedeni

⁹ "Bilgiye Uzanan Patikalar", *ACL*, ed by: Dr. Brain Johnson, "Smyrna Station", Amerikan Board Heyeti, İstanbul, 2004. Yukarıda bahsedilen belgede ise Bayan West, İzmir'de yaptığı çalışmaları Bayan Grimston'a devir ettiğinden bahsedilmektedir (*ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19, s.6.*).

ile çalışmalarının ilerlemediğini bildirmektedirler. Okul, vaizler ve dinsel amaçları gerçekleştirmek için yeterli yer temin edilmemesi ve gerekli ödenğin sağlanamaması yaşanan sıkıntılarının başında gelmektedir. Yeterli ödenek bulmak için, okula kayıt yaptıran öğrencilerden yaklaşık 6 dolar ücret alınması kararlaştırılmış ve sorunun bu şekilde aşılabileceği düşünülmüştür (*ABCFM Arşivi*, Western Turkey Mission 1880-1890, Reel: 606, Vol: 18, "Annual Report, Smyrna Station, 1889-1890", s.6.). Afyon'da da özellikle Maraş'tan gelen misyoner Adolian'ın çalışmalarının bölgede hareketlilik sağladığı, Burdur'daki faaliyetlerin cesaret verici olduğu misyonerler tarafından belirtilmektedir. Burdur'a ziyarete giden misyonerler, burada en fazla ihtiyaç duyulan şeyin mezarlık olduğu kaydetmişler ve bu ihtiyacı karşılamak için şehirden hayli uzakta bir tarla satın almışlardır (*ABCFM Arşivi*, Western Turkey Mission 1880-1889, Reel: 597, Vol: 10, "Report of Smyrna Station", s.4.).

1880 yılının baharı geldiğinde Amerikan Board'un yönetim kurulu İzmir'de bir kilisenin yapılması için misyonerlere maddi kaynak sağlanması konusunda karar almıştır. Böylece hem Board'dan hem de okullardan sağlanan maddi kaynakla 1881-1882 yılında yapılan kilise İzmir'in, İzmir'in olduğu kadar Batı Türkiye Misyonu'nda merkezi haline gelmiştir. Bu sırada Mary Lyon Page kız okuluna müdür olarak atanmış, okula kayıt olan öğrenci sayısının da yıldan yıla arttığı gözlenmiştir. 1878 yılında Maria West'in temellerini atmış olduğu okul ilk mezunları 1886 yılında vermiş, 1887 yılında yeni binasına taşınmış ve 1898 yılında okul "*American Collegiate Institute for College*" adını almıştır ("Bilgiye Uzanan Patikalar" 2004).¹⁰ Amerikalı misyonerlerin İzmir'de eğitim alanında özveri ile çalıştıklarının bir sonucu bu okuldur.

Sonuçta görülen o dur ki Amerikalı misyonerler, Levant'ın verimli topraklara sahip bir liman kenti olan İzmir'e büyük önem vermişler, misyonun merkezini İstanbul'a taşıyınca kadar Rumlardan ve Ermenilerden gelen baskılar karşısında yılmadan ve büyük bir özveri ile çalışmışlardır. Amerikalı misyonerlerin sadece İzmir'de değil İzmir'e bağlı uç istasyonlarda yapmış oldukları çalışmalar Board tarafından takdirle karşılanmıştır.

KAYNAKÇA

"Bilgiye Uzanan Patikalar", *ACI*, Amerikan Board Heyeti, Ed. Dr. Brian Johnson, İstanbul, 2004.

ABCFM Arşivi, The Near East Mission 1917-1919, Reel: 505, Vol: 19.

ABCFM Arşivi, Western Turkey Mission 1880-1889, Reel: 597, Vol: 10, "Report of Smyrna Station".

¹⁰ İzmir'de Amerikan misyonerlerinin açtığı kız ve erkek okulları hakkında detaylı çalışma tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

- ABC FM Arşivi, Western Turkey Mission 1880-1890, Reel: 606, Vol: 18, "Annual Report, Smyrna Station, 1889-1890".
- ALAN Gülbadi (2001), "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10: 153-181.
- ARMAOĞLU Fahir (1991). *XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: İş Bankası Yay.
- AUGUSTINOS, Gerasimos (1997). *Küçük Asya Rumları*, Ankara: Ayraç Yay.
- BARTON James A., *From Gilbartar to the Middle East*, Chicago, 1991, s.96.
- BARTON John (1908). *Daybreak in Turkey*, New York.
- DANACIOĞLU Esra (2003b). "Oryantalizm ve Osmanlı'da Amerikan Misyonerleri", *Toplumsal Tarih*, 19: 90-94.
- DANACIOĞLU Esra (2003a). "XIX. Yüzyılda Anadolu'da Birkaç Amerikalı Misyoner", *Toplumsal Tarih*, 120: 76-80.
- DANACIOĞLU Esra (1993). *Osmanlı Anadolu'sunda Anglo-Sakson Misyoner Faaliyetler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi).
- EARL Edward Mead (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul: Milliyet Yay.
- EDDY David Brewer (1913). *What Next in Turkey Glimpses of the Armenian Board's Work in the Near East*, Boston: The American Board Press.
- ERCAN Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- ERHAN Çağrı (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Yay.
- FIELD James A. (1991). *From Gibraltar to the Middle East*, Chicago: Imprint Publications.
- GOODSELL F. Field (1961). *They Lived, Their Faith*, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions.
- GRABILL Joseph (1971). *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1827*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GREENE Joseph (1916). *Leaving the Levant*, Boston.
- GÜNDÜZ Şinasi- Mahmut Aydın (2002). *Misyonerlik*, İstanbul: Kaknüs Yay.
- GÜRÜN Kamuran (Gürün 2005). *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HAMLIN Cyrus (1896). "America's Duty to Americans in Turkey", *The North American Review*, 163/3: 276-281.
- KOCABAŞ Süleyman (2002). *Türkiye'de Gizli Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul: Vatan Yay.
- KOCABAŞOĞLU Uygur (2000). *Anadolu'daki Amerika*, Ankara: İmge Yay.
- MUTLU Şamil (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul: Bilim Basın Yay.
- ORTAYLI İlber (1981). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, XIV/3: 87-96.
- PAYASLIAN Simon (2003). *United State Policy Towards the Armenian Question and the Armenian Genocide*, Los Angeles: Universtiy of California (Doctorate Thessis).
- PHILLIPS Clifton J. (1969). *Protestant America and the Pagan World: The First Half Cent. of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810 - 1860*, Cambridge: Harvard Univ. Press.
- STONE F. Andrews (1984). *Academies for Anatolia*, Lanham: University Press of America
- STRONG William E. (1910). *The Story of the American Board*, Boston: The Pilgrim Press.
- TIBAWI A. L. (1966). *American Interests in Syria 1800-1901*, Oxford: Clarendon Press.
- WHITE George (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, (çev: Cem Tarık Yüksel), İstanbul: Enderun Kitabevi.